

עדיין לא נפרדים מהנייר: ספרים דיגיטליים בישראל 2015

פרק תשיעי מתוך הדוח השנתי: התקשורת בישראל 2015. סדרי יום, שימושים ומגמות

עורכים: פרופ' רפי מן וד"ר אזי לב-און

פרופ' רפי מן, אוניברסיטת אריאל בשומרון

הספר הדיגיטלי (e-Book, Electronic Book, Dynamic-book, Digital book, Talking book) הוא חלק בלתי נפרד מתעשיית הספרים בעולם מאז ראשית המאה ה-21. בשונה מהספר המודפס, הספר בפורמט הדיגיטלי כולל מידע טקסטואלי וחזותי שאותו אפשר לקרוא באמצעות מחשב נייד או נייד, טאבלט, סמארטפון או מכשיר ייעודי שפותח למטרה זו. לעתים הספר הדיגיטלי הוא המקבילה האלקטרונית לספר המודפס, ולעתים גרסה דיגיטלית עצמאית.¹ בשנים האחרונות נמשך גידול הדרגתי בהטמעת הספר הדיגיטלי בעולם הספרים בישראל ובהרגלי הקריאה של הישראלים, אולם עדיין מדובר בנתח שולי מצריכת הספרים במדינה. פרק זה מוקדש לסקירת ההתפתחויות בתחום תקשורת-תרבותי-טכנולוגי זה בישראל בשנת 2015. הנתונים וההערכות מבוססים על שיחות עם גורמים מרכזיים בתחום, ובכלל זה ממלאי תפקידים בכירים בהוצאות ספרים ובחנויות לספרים דיגיטליים,² וכן על סקרים על הרגלי הקריאה של ישראלים שנערכו במהלך השנה.

ההתפתחויות בעולם: ניסיונות חלוציים לפיתוח ספר שאינו מודפס על נייר אלא בעל מאפיינים אלקטרוניים נעשו בעולם מאז שנות ה-30 של המאה ה-20. אולם הדחיפה החשובה ביותר לקידום טכנולוגיות הפצה וקריאה חדשניות ניתנה עם הקמתו של "פרויקט גוטנברג" בשנת 1971, אשר נועד לשמר דיגיטלית בעיקר יצירות מופת.³ חמש שנים אחר כך, ב-1976, הוקם "ארכיון הטקסט של אוקספורד", במטרה לשרת את הקהילה האקדמית בהנגשה דיגיטלית של ספרים.⁴ בשנות ה-80 של המאה הקודמת פורסמו כמה ספרים שנועדו לקריאה באמצעות מחשב, ובשנות התשעים הוחל בהפקת גרסאות דיגיטליות של ספרים בעיקר על גבי תקליטורים.⁵ בסוף אותו עשור, ב-1998 הושקו קוראי הספרים הדיגיטליים הייעודיים הראשונים של החברות Ebook ו-Softboo.⁶

בתעשיית הספרים הדיגיטליים בעולם, בראש ובראשונה בארצות דוברות אנגלית, שמור מקום מרכזי לחברת ההוצאה לאור, המכירה וההפצה "אמזון". בשנת 2007 השיקה "אמזון" את "קינדל" (Kindle), מכשיר ייעודי לקריאת ספרים דיגיטליים. ב-2011 הוצא למכירה מחשב לוח (טאבלט) לקריאת ספרים בשם "קינדל פייר" (Kindle Fire). מאז הוצאו לשוק דגמים מתקדמים חדשים, וחברות נוספות השיקו מכשירים דומים במקביל.

¹ מתוך מצגת משרד החינוך "פדגוגיה חדשנית בשילוב ספרים דיגיטליים". <http://goo.gl/Eza4EY>.

² המחבר מבקש להודות למרואיינים הרבים, בכירים בהוצאות ספרים ובגופים נוספים, שתמכו לפרק זה במידע ובהערכות מקצועיות, וכן לפרופ' צבי רייך ולשרית סמבול על הערותיהם ועצותיהם.

³ www.gutenberg.org

⁴ <https://ota.ox.ac.uk>

⁵ Vassiliou, Magda, and Jennifer Rowley. "Progressing the definition of "e-book". Library Hi Tech

26.3.2008. 355-368. <http://goo.gl/L9CECH>

⁶ Alison Flood, Where did the story of eBooks begin?, The Guardian, 12.3.2014. <http://goo.gl/EJUmU>
The History of eBooks from 1930's "Readies" to Today's GPO eBook Services, <http://goo.gl/MdVml1>

בין 2008 ל-2010 זינקו מכירות הספרים הדיגיטליים בארצות הברית ב-1,260%,⁷ וביולי 2010 נקבע ציון דרך חשוב כאשר "אמזון" הודיעה כי מספר הספרים הדיגיטליים שמכרה באותו חודש עבר את מספר הספרים המודפסים.⁸ ואולם שנת 2015 עמדה בארצות הברית בסימן מחלוקת לגבי היקף שוק הספרים הדיגיטליים והמשך צמיחתו המואצת. בספטמבר 2015 דיווח ה"ניו יורק טיימס" כי בשנה זו נעצר הגידול העקבי ברכישת ספרים דיגיטליים. העיתון התבסס על נתוני אגודת המו"לים האמריקנית שהעלו כי מכירת ספרים אלה עמדה על כ-20% מכלל מכירות הספרים, וכי לראשונה זה שנים אחדות חלה עלייה בהיקף מכירות הספרים המודפסים.⁹ אולם המגזין "פורצין" הביא נתונים אחרים, שעל פיהם נמשכת מגמת הצמיחה בשוק הספרים הדיגיטליים, בעיקר כאלה שהוצאו לאור על ידי "אמזון" ומו"לים עצמאיים, המחזיקים בנתח ניכר משוק זה בארצות הברית.¹⁰ על פי נתונים שפורסמו בדצמבר 2015, חלקם של הספרים הדיגיטליים בארצות הברית נותר גם בשנה זו בשיעור של כ-25% משוק הספרים. בשנה זו ניכרה עלייה במספר הספרים המודפסים שנמכרו מכ-559 מיליון בשנה הקודמת לכ-571 מיליון ב-2015.¹¹ בבריטניה דווח כי 2015 הייתה השנה הראשונה מאז החל העידן הדיגיטלי בספרים, שבה חלה ירידה במכירות ספרים דיגיטליים. חמשת המו"לים הגדולים בממלכה המאוחדת דיווחו על ירידה כוללת של כ-2.5% במכירות בהשוואה לשנה הקודמת.¹²

בשונה מארצות הברית, ברוב מדינות העולם שיעור החדירה של הספר הדיגיטלי עדיין נמוך ביותר. בגרמניה לדוגמה מכירות ספרים דיגיטליים ב-2014 היו בשיעור של 4.3% בלבד מכלל שוק הספרים.¹³ על פי נתוני 2014, תופסים הספרים הדיגיטליים 8% משוק הספרים בצרפת, 4% באיטליה, ורק כ-1% בנורווגיה ובשוודיה. ההסבר לכך נעוץ, בין היתר, בשיעורים הגבוהים של מס ערך מוסף על ספרים דיגיטליים.¹⁴

בסיום 2015 ברור כי תחזיתו הנחרצת של ניקולס גרופונטה, מייסד מעבדת המדיה של המכון הטכנולוגי של מסצ'וסטס (MIT) והעומד בראשה, שקבע ב-2010 כי "הספר המודפס ימות בעוד חמש שנים"¹⁵ לא התאמתה. הספר המודפס ממשיך להתקיים ואף להחזיק בחלק הארי של תעשיית הספרים ושל תרבות הקריאה. ואילו הספר הדיגיטלי עדיין ניצב בפני חסמים לא מעטים. על האתגרים העומדים בפני הספר הדיגיטלי אמר

Alexandra Alter, "The Plot Twist: E-Book Sales Slip, and Print Is Far From Dead", New York Times, 7 20.9.2015. <http://goo.gl/z4JJQo>

Claire Cain Miller, "E-Books Top Hardcover at Amazon", New York Times, 10.7.2010. <http://goo.gl/AopMD9>

Alexandra Alter, "The Plot Twist: E-Book Sales Slip, and Print Is Far From Dead", New York Times, 9 20.9.2015. <http://goo.gl/z4JJQo>

Mathew Ingram, "No, e-book sales are not falling, despite what publishers say", Fortune, 24.9.2015. ¹⁰ [/http://fortune.com/2015/09/24/ebook-sales](http://fortune.com/2015/09/24/ebook-sales)

Hillel Italie, "From coloring books to Harper Lee, a good year for paper", AP The Big Story, 16.12.2015 ¹¹ <http://www.bigstory.ap.org/article/fc55b5d90284497684ac0793f8bccc84/coloring-books-harper-lee-good-year-paper>

Alison Flood, "Ebook sales falling for the first time, finds new report", The Guardian, 3.2.2016. <http://goo.gl/jRT16L> ¹²

Ingrid sussman, "German eBook Sales Reaches 4.3% of Overall Book Market", 24.6.2015. <http://goo.gl/3rrLS> ¹³

Michael Kozlowski, "Europeans have had enough with high e-book prices", GoodEreader, 17.8.2015. ¹⁴ <http://goo.gl/1oLT1s>

Siegler, MG, "Nicholas Negroponte: The Physical Book is Dead in 5 Years", Techcrunch, 6.8.2010. ¹⁵ [/techcrunch.com/2010/08/06/physical-book-dead](http://techcrunch.com/2010/08/06/physical-book-dead)

מייסד "אמזון" ג'ף בזוס כי אלה אינם נאלצים להתמודד רק מול ספרים אחרים, אלא להתחרות במגוון שימושים אחרים שנעשים במכשירים דיגיטליים, כדוגמת קריאת כתבות ובלוגים, משחקי מחשב וצפייה בטלוויזיה.¹⁶

לדיגיטציה של עולם הספר תורם מאוד מיזם הספרים של גוגל – Google Books, השנוי לעתים במחלוקת בין היתר בשל פגיעה בזכויות יוצרים.¹⁷ המיזם הושק בארצות הברית בשנת 2004, וגרסתו העברית הופעלה ב-2010. במסגרתו סרקה גוגל עד 2015 כ-25 מיליון ספרים בשפות שונות, ואפשר לקרוא אותם במלואם או בחלקם, ללא תשלום. בארצות הברית ובמדינות נוספות הוגשו תביעות נגד גוגל על פגיעה בזכויות היוצרים של סופרים, ובעקבות זאת הגיעה החברה להסכמים עם מו"לים, גם בישראל, על סריקת ספרים והצגתם החלקית ברשת, תוך הפניית הגולשים לאתרים שבהם יוכלו לרכוש את הספר המודפס.

היקף קריאת הספרים הדיגיטליים בישראל

הערכתם של משווקי ספרים דיגיטליים היא כי ב-2015 חל גידול ניכר ברכישת ספרים אלה בהשוואה לשנה הקודמת, ויש אף המגדירים את הצמיחה כ"דרמטית" או "עצומה", אולם פלח השוק כולו נותר מצומצם ביותר. עד להשלמת דוח זה לא פורסמו נתונים רשמיים על היקף המכירות ב-2015, אולם ההערכה הנפוצה בקרב מו"לים ומנהלי שיווק של הוצאות ספרים מסורתיות וכן בעלי חנויות דיגיטליות היא כי הספרים הדיגיטליים הם לא יותר מ-2%–3 בלבד מכלל שוק הספרים בשנה זו.

סקר שנערך במאי 2015 הצביע על כך ש-86% מקוראי הספרים בישראל מעדיפים לקרוא ספרים מודפסים. רק 9% מהמשיבים אמרו שהם עשויים לרכוש ספרים דיגיטליים בשנה הקרובה.¹⁸ על-פי הסקר, הישראלי הממוצע קרא 4.9 ספרים בשנה האחרונה, כשהנתח העיקרי, 26.5 אחוז מכלל 602 הנשאלים, קראו שניים עד שלושה ספרים בתקופה המדוברת. 7.6% מהישראלים קראו 16 ספרים ויותר, ו-13.6% השיבו כי לא קראו ספרים כלל בשנה האחרונה. נשים קראו בממוצע יותר ספרים מגברים, וגברים גילו פתיחות רבה יותר לקריאת ספרים דיגיטליים. לא רק המגדר משתקף באפיון צריכת הספרים, אלא גם רמת ההשכלה: ככל שלקוראי הספרים יש השכלה גבוהה יותר – יש סבירות גבוהה יותר שיעדיפו אמצעים דיגיטליים לקריאת ספרים. תושבי הדרום הם המתקדמים ביותר דיגיטלית בכל הקשור לקריאת ספרים, ו-17% מקוראי הספרים באזור זה צרכו לדבריהם ספרים באמצעים דיגיטליים, בעוד באזור ירושלים השיעור הוא הנמוך ביותר – רק 6.8%. דתיים וחרדים קראו הרבה יותר ספרים מחילונים וממסורתיים – 7.1 ספרים בממוצע בשנה לעומת 4.6 ו-4.0 בהתאמה – אך מעדיפים באופן מובהק את הגרסה המודפסת, 91.4% מקוראי הספרים הדתיים לעומת כ-84% חילוניים ומסורתיים. אפשר לשער כי אחת הסיבות לכך היא שאי אפשר לקרוא ספרים באמצעים דיגיטליים בשבתות ובחגים.

¹⁶ Henry Blodget, Asked Jeff Bezos The Tough Questions — No Profits, The Book Controversies, The Phone Flop — And He Showed Why Amazon Is Such A Huge Success, Business Insider, 16.12.2014. <http://goo.gl/5vkLni>

¹⁷ על הדילמות הכרוכות במיזם Google Books ראו: רוברט דרנטון, גוגל ועתיד הספר, זמנים 112 (סתיו 2010), עמ' 81-70.

¹⁸ רועי גולדנברג, "86% מהקוראים בישראל מעדיפים ספרים מודפסים על דיגיטליים", גלובס, 11.6.2015. www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001043892

בסקר נוסף, שנערך בסוף 2015 עבור "בזק" בקרב הציבור היהודי נמצא כי 19% השיבו כי קראו בשנה זו ספרים דיגיטליים. 2% אמרו כי הם קוראים רק ספרים דיגיטליים, ו-17% קראו ספרים דיגיטליים לצד ספרים מודפסים. 73% מהמשיבים קוראים לדבריהם רק ספרים מודפסים, ואילו 8% השיבו שאינם קוראים ספרים כלל.¹⁹

סקר שנערך בשנת 2012 עבור משרד הכלכלה הצביע על כך שלמרות מגמת הגידול ברכישות דיגיטליות בישראל, ספרים אינם נמצאים במקום גבוה בסדרי העדיפות של צרכנים אלה: רק 8.7% מכלל משקי הבית רכשו ספרים באמצעות האינטרנט, ושיעור הקונים ספרים דיגיטליים עמד על 2.5% בלבד. באותה שנה העדיפו כ-60% מכלל רוכשי הספרים ברשת לבצע את הקניות באתרים בחו"ל דוגמת "אמזון", ורק כ-40% רכשו ספרים מאתרים ישראלים ברשת. משרד הכלכלה העריך ב-2012 את היקף רכישות ספרים, מודפסים ודיגיטליים, באינטרנט בכ-66.1 מיליון שקלים, שהם 12.9% מסך הוצאות משקי הבית לקניית ספרי קריאה ועיון, ו-512 מיליון שקלים.²⁰

הספרייה הלאומית בירושלים דיווחה כי בשנת 2014 נרשם גידול של 17% במספר הספרים הדיגיטליים שהגיעו לספרייה, וזו קלטה 417 ספרים אלקטרוניים, מתוכם 317 שיצאו לאור בשנה זו והאחרים בשנים קודמות. יותר ממחצית הספרים הוצאו לאור על ידי מו"לים מסחריים, כ-20% בהוצאה עצמית של המחברים, ושיעור דומה באמצעות חברות העוסקות בהוצאה עצמית. בשל זכויות יוצרים עותקי הספרים האלקטרוניים שברשות הספרייה נגישים מתוך בניין הספרייה בלבד.²¹

התפתחויות בולטות ב-2015

בין ההתפתחויות הבולטות בתחום הספרים הדיגיטליים בישראל בשנת 2015:

א. נמשך הזינוק ברכישות ספרים דיגיטליים, לאחר שבשנת 2014 נרשמה עלייה של 250% בהשוואה ל-2013. 35% מהספרים שנמכרו ב-2014 היו חדשים, אחוז גבוה יותר משיעור הספרים החדשים במכירות של ספרים מודפסים.²² עד להשלמת דוח זה טרם התפרסם מידע רשמי לגבי שיעור הגידול הכולל בשוק הספרים הדיגיטליים ב-2015, אך כל הגורמים העוסקים בתחום מדווחים על עליות ניכרות במכירות גם ב-2015. במיזם "עברית" (מבית ידיעות אחרונות) דווח על גידול של מאות אחוזים במחזורי המכירה. בין ספטמבר 2014 לספטמבר 2015 נרשם ב"עברית" גידול של 91% בהורדת ספרים (רכישה).²³ חנות הספרים הדיגיטליים בוקסילה דיווחה על עלייה של כ-100% במכירות בהשוואה ל-2014.²⁴

ב. המשך המעבר לקריאת ספרים דיגיטליים באמצעות הסמארטפון על חשבון הקריאה על גבי טאבלטים או במכשירים ייעודים. מאז הושק היישומון "עברית" לטאבלטים ולסמארטפונים מבוססי אנדרואיד ו-iOS וכן למחשבים ולטאבלטים

¹⁹ קריאת ספרים בישראל 2015, בזק, דצמבר 2015. הסקר בוצע באמצעות הפאנל האינטרנטי של מכון המחקר TNS בקרב 500 איש שהם מדגם מייצג של האוכלוסייה היהודית מגיל 18 ומעלה. https://www.bezeq.co.il/media/864273/reading_habits.pdf

²⁰ רוני בר-צורי, צרכנות מקוונת של ספרים, משרד הכלכלה, פברואר 2014, ע' 16. <http://goo.gl/Vj5Qrp>

²¹ הדוח השנתי של הספרייה הלאומית על הוצאת הספרים בישראל, אתר "ספרים, סופרים ומה שביניהם", 27.5.2015. <http://readbooks.co.il/books-270515/>

²² דוח שנתי על מצב ענף הספרים, מרץ 2015. משרד הכלכלה, <http://goo.gl/TWHl6X>

²³ גיא בן-נון, מנהל "עברית", 9.2.2016.

²⁴ אילן בוך, הבעלים של חנות הספרים הדיגיטלית בוקסילה (booxilla.com), 26.11.2015.

מבוססי Windows 8.1.²⁵ בספטמבר 2014, נרשם גידול עקבי במספר הנרשמים למיזם באמצעות הסמארטפון ובשימוש בטלפון לקריאה. בסוף 2015 הגיע שיעור משתמשי היישומון "עברית" לקריאת ספרים בסמארטפונים ל-34%, וההרשמה למיזם בדרך זו ל-56% מכלל הנרשמים. במהלך השנה נרשם גידול של 441% בהורדת היישומון באמצעות מכשירי אנדרואיד, ו-100% ב-iOS.²⁶ מסכי הסמארטפונים נעשו עם הזמן גדולים ונוחים יותר לקריאה, והטלפונים נמצאים בהישג ידם של המשתמשים במשך כל שעות היום. הקריאה באמצעותם נוחה וחוסכת את הצורך לשאת מכשיר אלקטרוני נוסף.²⁷ גם חנויות אחרות לספרים דיגיטליים השיקו אפליקציות לקריאת ספרים. חלוקה לגילאים מצביעה על כך שבני 18 עד 54 מעדיפים סמארטפונים כאמצעי לקריאת ספרים דיגיטליים, בעוד בני 55 ומעלה מעדיפים לקרוא מהטאבלט.²⁸

ג. הרחבת הפעילות הדיגיטלית של הוצאות הספרים הגדולות שנמצאות בשנים האחרונות בזירה הדיגיטלית. הוצאת כנרת זמורה-ביתן דביר בלטה כתורה ששמה דגש רב על תחום הדיגיטל, בעיקר מאז מינויו של דן דולינגר, לשעבר סמנכ"ל מכירות הדיגיטל בקבוצת "הארץ", לסמנכ"ל השיווק של ההוצאה. דולינגר הביא עמו "רוח דיגיטלית" להוצאת הספרים,²⁹ שמשמעותה בין היתר הגדלת מספר הכותרים המוצעים למכירה בדיגיטל לכ-500, וכן מהלך חלוצי בתעשיית הספרים בישראל – העסקת איש מכירות המתמחה בשוק הספרים הדיגיטליים. כ-3% מהכנסות ההוצאה ב-2015 היו מספרים דיגיטליים.³⁰

ד. גידול במספר הוצאות הספרים המסורתיות אשר מוכרות את ספריהן גם במהדורות דיגיטליות. גם הוצאות ספרים אשר נמנעו מהפצה דיגיטלית שינו בהדרגה את גישתן. כך לדוגמה הייתה בסוף 2015 הוצאת שוקן בעיצומו של מהלך לקראת הפצת עותקים דיגיטליים. בשלב ראשון יוצעו למכירה כ-250 מספרי ההוצאה ובשלב הבאים כל הספרים.³¹ שוקן תפעל על פי דגם המשמש בשנים האחרונות את הוצאת י"ל מאגנס באוניברסיטה העברית. הוצאה זו, העוסקת בהוצאת ספרי עיון, החלה להעלות לרשת ספרים מקוונים עוד בשנת 2006. ההוצאה מציעה כניסה ל-640 ספרים מקוונים ברשת או הורדה של ספרים אלו במתכונת PDF. על פי נתוני הוצאת מאגנס חל גידול ניכר במכירות של ספרים דיגיטליים, וב-2015 היה שיעורם של הספרים הדיגיטליים כ-25% מכלל הספרים שההוצאה מכרה.³²

ה. גידול במספר הספרים היוצאים לאור במתכונת דיגיטלית. על פי נתוני חברת הליקון בוקס, שבין היתר פיתחה את האפליקציה, "הליקון בוק רידר", היקף הפעילות בהוצאה לאור הדיגיטלית עלה בכ-70% ב-2015.³³

²⁵ אתר "עברית", www.yit.co.il/E-vrit

²⁶ גיא בן-נון, מנהל "עברית", 9.2.2016.

²⁷ "מיזם 'עברית' השיק אפליקציית מובייל לקריאת ספרים דיגיטליים", כלכליסט, 3.9.2014. www.calcalist.co.il/internet/articles/0,7340,L-3639929,00.html

²⁸ רועי גולדנברג, "86% מהקוראים בישראל מעדיפים ספרים מודפסים על דיגיטליים", גלובס, 11.6.2015. www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001043892

²⁹ רון דהן, אינדיבוק, 2.12.2015.

³⁰ דן דולינגר, סמנכ"ל שיווק, כנרת זמורה-ביתן דביר, 14.12.2015.

³¹ רחלי אידלמן, מו"ל הוצאת שוקן, 29.12.2015. אתר ההוצאה: www.schocken.co.il

³² חי צבר, מנכ"ל הוצאת מאגנס, 30.12.2015. על ספרים דיגיטליים אתר ההוצאה: www.magnespress.co.il/webPage.aspx?page_id=41

³³ אורי עידן, מנכ"ל הליקון בוקס. אתר החברה: www.heliconbooks.com/?id=about

- ו. הרחבת השימוש של הוצאות הספרים בזירה הדיגיטלית לא רק למכירות אלא גם כזירה לשיווק וקידום ספרים מודפסים.
- ז. גידול במספר החנויות העוסקות בשיווק ספרים דיגיטליים. ביוני 2015 נפתחה חנות "גטבוקס", בבעלות האחים פאול ובן מסנז'ניק, שעסקו קודם לכן בפרסום ובשיווק בתחום הדיגיטלי.³⁴ מאז הוקמה החנות המקוונת "מנדלי מוכר ספרים ברשת" בינואר 2010,³⁵ הלך וגדל מספר החנויות המתמחות בכך, וחלקן עוסקות גם בהוצאה לאור של ספרים דיגיטליים. בין הגורמים האחרים בשוק זה בולט מיזם "עברית", וכן החנויות הדיגיטליות "אינדיבוק" (מאז 2012), "בוקסילה" (2013), "נטבוק" (2013) וכמה חנויות נוספות.
- ח. גידול בהיקף פעילותן של הוצאות ספרים המתמחות בספרים דיגיטליים. עשרות הוצאות, בהיקפי פעילות שונים, מציעות לכותבים שירותי עריכה והוצאה לאור של ספרים דיגיטליים. מרבית ההוצאות הללו גם מוציאות לאור, לבקשת הכותבים, עותקים מודפסים של ספרים.
- ט. גידול המאמצים השיווקיים להגביר את מודעות הציבור למוצר זה. המהלך החשוב ביותר בתחום זה היה מבצע פרסום נרחב שערכו במשותף מיזם "עברית" וחברת "בזק", במטרה לקדם את שירות הענן שלהם. במוקד הקמפיין עמדה האפשרות לשאול בחינם ספרים מאתר "עברית" למשך שנה. הקמפיין כלל שלטי חוצות רבים, מודעות במגוון ערוצים ואף חלוקת טאבלטים על ידי גוב לנוסעי טיסה ב"אל על", אירוע שצולם והופץ באינטרנט. להודעה על המבצע קדמו כתבות של תוכן שיווקי ב-Ynet שנועדו להגביר את המודעות לספרים הדיגיטליים, כדוגמת הכתבה "שבעה מיתוסים על קריאת ספרים דיגיטליים – שהגיע הזמן לנפץ".³⁶ גם שחקנים קטנים בשוק הספרים הדיגיטליים פעלו לקידום המודעות. כך למשל ביוני 2015 ערכה הוצאת הספרים "סגול" אירוע שהוגדר כ"שבוע הספר האלקטרוני", שבו נמכרו ספרים דיגיטליים למבוגרים ולילדים במחירים מוזלים, וחלקם אף חולקו חינם. מטרת האירוע, לדברי מנכ"ל ההוצאה, הייתה לעודד את מי שטרם התנסו בקריאת ספרים אלקטרוניים לעשות את הצעד הראשון.³⁷

³⁴ חנות גטבוקס : www.getbooks.co.il/about-us

³⁵ עומר כביר, "הושקה חנות לספרים דיגיטליים בעברית", כלכליסט, 10.1.2010. www.calcalist.co.il/internet/articles/0,7340,L-3385740,00.html

³⁶ "שבעה מיתוסים על קריאת ספרים דיגיטליים – שהגיע הזמן לנפץ", Ynet, 8.11.2015. www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4722599,00.html

³⁷ קובי פינקלר, "שבוע הספר האלקטרוני, ערוץ 7, 15.5.2015. <http://www.inn.co.il/News/News.aspx/298916>

ההיבטים התוכניים: מספרות ארוטית עד ספרי ילדים

בחנויות הספרים הדיגיטליים מציינים כי אחת הסוגות הבולטות שזכו לתפוצה גבוהה ב-2015 היא הרומן הרומנטי-ארוטי. ספרים אלה תופסים, לדברי מוכרים, כ-10%-15% מכלל מכירות הספרים הדיגיטליים בשנה זו. הגידול ברכישת ספרים מסוג זה בישראל דומה למתרחש במדינות אחרות העולם, בעיקר בעקבות העניין התקשורתי שעורר רב-המכר "חמישים גוונים של אפור", מאת א"ל גיימס, עם הופעתו ב-2012.

מעריכים כי פריחתה של סוגה זו דווקא בתחום הספרים הדיגיטליים נובעת מכך שמדיה זו מאפשרת שמירה על דיסקרטיות מלאה הן בעת קניית הספר והן בעת קריאתו. איש אינו רואה איזה ספר נרכש, ובני משפחה, מכרים, עמיתים לעבודה או שותפים לנסיעה בתחבורה הציבורית גם אינם נחשפים לעטיפת הספר ולתכניו. נתוני חנויות שונות מצביעים על כך שבישראל, כמו בחו"ל, בין רוכשי ספרים מסוגה זו בולטות במיוחד נשים. בדיווח על תופעה זו ביריד הספרים הבין-לאומי בפרנקפורט ב-2012 צוין כי "ספרים דיגיטליים דיסקרטיים פרצו את הדלת לשוק ענק של ספרות ארוטית". בכירה בהוצאת ספרים אירופית אמרה כי "נשים תמיד רצו לקרוא ספרות ארוטית, אך איזו אישה תנופף ברכבת התחתית או בעבודה בספר שעל עטיפתו צלילית של גבר עירום?"³⁸ גם בישראל בישר הספר "חמישים גוונים של אפור", שראה אור בהוצאת "ידיעות ספרים", את העניין הגובר בסוגה זו. לדברי רון דהן, מבעלי חנות הספרים העצמאית "אינדיבוק", תחום הספרות הרומנטית גדל והתמקצע מאוד ב-2015, ומקיים סביבו קהילה תוססת ופעילה של כותבות וקוראות ברשתות החברתיות.³⁹ ארז שוויצר, ממקימי האתר והעורך הראשי שלו אמר כי "אינדיבוק הוקם כאתר למכירת שירה ונהפך לאתר שמודל ההכנסה שלו מבוסס על מכירת ספרות ארוטיקה לנשים".⁴⁰ לדברי שלהבת זוהר, בעלת הוצאת הספרים הדיגיטלית E-Publish הספרות הארוטית תמיד הייתה חלק בלתי נפרד מעולם הספרות, אולם השינוי הגדול שהובילה מהפכת המידע בדרך צריכת חומרי הקריאה והעיון, מותאם במיוחד לכותבי הספרות הארוטית ולצרכניה המושבעים.⁴¹ ההתרחבות הרבה של ז'אנר זה בדיגיטל הביאה עמה גם גידול במספר הרומנים הרומנטיים-ארוטיים גם בדפוס.

במקביל נראה כי חנויות הספרים הדיגיטליות, וגם הוצאות ספרים המתמחות בתחום זה, משמשות ערוצים יעילים לסוגות נישא נוספות. כך לדוגמה "הלהיט הבלתי מעורער" של "מנדלי מוכר ספרים ברשת" היה ב-2015 ספרה של נטלי שווינקלשטיין "סוד תזונת התינוק הטבעוני".⁴²

במקביל זכו להצלחה ב-2015 גם במתכונת הדיגיטלית ספרים שהם רבי מכר גם במהדורות הדפוס שלהם, בהם לדוגמה "קיצור תולדות האנושות" מאת יובל נח הררי בהוצאת דביר.⁴³ בהוצאת עם עובד היה בשנה זו "בן גוריון, דמותו של מנהיג" מאת

³⁸ rederic Happe, "Discrete eBooks Have Unlocked a Huge Erotic Fiction Market", Business Insider, 14.10.2012. <http://goo.gl/CbsuKx>

³⁹ רון דהן, "אינדיבוק" (indiebook.co.il), 2.12.2015.

⁴⁰ גילי איזקוביץ, "מי את יערה עמנואל? סנסציית עולם הספרות הארוטית נחשפת כאן לראשונה", הארץ, 18.2.2016. www.haaretz.co.il/gallery/literature/premium-1.2854387

⁴¹ שלהבת זוהר, "ארוטיקה כחול-לבן – ספרים דיגיטליים", 29.7.2015. אתר סלוונה. http://saloon.co.il/shalhevet/?p=36&ref=log_main

⁴² ירון גולדשטיין, "מנדלי מוכר ספרים ברשת" (mendelee.co.il), 9.12.2015.

⁴³ דן דולינגר, סמנכ"ל שיווק, כנרת זמורה-ביתן דביר, 14.12.15.

אניטה שפירא רב המכר הדיגיטלי הבולט, לאחר שב-2014 היה זה "שתיים דובים" מאת מאיר שלו.⁴⁴

תחום ספרות שבו שיעור המכירות הוא נמוך יחסית באופן בולט הוא ספרי ילדים ופעוטות. זאת אף על פי שבשנים האחרונות נעשו ניסיונות ליצור ספרים לילדים, המכילים גם קול, תמונות נעות ועוד. לסיפורים לפעוטות מתווספות אפשרויות משחק והפעלת המסך במגע, אפקטים קוליים ובכלל מעורבות גדולה יותר של הילד בקידום העלילה. אולם מחקר שנערך לפני שנים אחדות בארצות הברית העלה כי הגרסאות האינטראקטיביות, הכוללות תנועה וקול, מעודדות אמנם לפנות לספר כאל צורת בידור, אך הן אינן מעודדות הקשבה יתרה לסיפור. האפקטים הסיחו את דעת הילדים מהסיפור, ומנעו מהם לזכור פרטים רבים בעלילה.⁴⁵

לכאורה אפשר היה לצפות כי "ילדים דיגיטליים" מובהקים, החיים מרגע לידתם בסביבה של מסכים, יעשו שימוש מרבי בספרים דיגיטליים. אולם החסם העיקרי למהלך זה הוא דווקא זה של הורים, שגם אם הם עצמם קוראים ספרים דיגיטליים או רוכשים לילדים משחקים אלקטרוניים, הם מבקשים לשמור בעבורם את חוויית הספר המודפס. גם בקרב בני נוער מסתמן מעבר אטי ומוגבל לספרים דיגיטליים, והעדפה לספרים מודפסים.⁴⁶

המעבר לספר הדיגיטלי: נגד ובעד

בעוד בתחומי תרבות מרכזיים אחרים, בעיקר המוסיקה, הקולנוע וסדרות הטלוויזיה, ניכרת זה כמה עשורים נכונות לאמץ את הטכנולוגיות הדיגיטליות בהיקף ניכר, הרי שבתחום הספרים ניכרת נאמנות עמוקה למוצר הדפוס עתיק היומין. באחד הסקרים שנערכו ב-2015 בישראל התבקשו הנשאלים, שהעידו על נאמנותם לספר המודפס, להסביר את העדפתם זו. 42% הסבירו כי הסיבה לכך היא נוחות קריאת הספר, 23% השיבו כי מדובר באהבה לריח ולתחושה של קריאה בספר מודפס, ו-20% ייחסו זאת לכוחו של הרגל. 9% נימקו את ההעדפה בכך שספרים מודפסים זמינים יותר, ושיעור דומה הצביע על העובדה שהספר המודפס מתאים לקריאה גם בשבת.⁴⁷

סיעונים נוספים נגד המעבר לספר הדיגיטלי – הקושי להתמודד עם טכנולוגיה בלתי מוכרת, בעיקר בקרב אנשים מבוגרים, אי אחידות בפורמטים של ספרים אלקטרוניים המונע העברת הספר בין מכשירים שונים, וכן חוסר היכולת להעביר את הספר לקוראים נוספים לאחר סיום הקריאה. כדי להתמודד עם טענה אחרונה זו, מאפשרות חלק מהאפליקציות שימוש בספר הדיגיטלי שנרכש בחמישה עד עשרה מכשירים אלקטרוניים שונים, הן לנוחות המשתמש והן כדי לאפשר שימוש משפחתי בספר הדיגיטלי.

⁴⁴ איריס בן חיים גורדון, מנהלת שיווק, עם עובד, 7.12.15.

⁴⁵ עדנה אברמסון, "אפליקציה וקוץ בה: ספרי ילדים באיפד", Ynet, 2.7.2012, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4249417,00.html

⁴⁶ אפרת אהרוני, "לא רק מסכים: סקר חדש מגלה – בני-הנוער עדיין קוראים ספרים", גלובס, 21.9.2015, www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001069413

⁴⁷ רועי גולדנברג, "86% מהקוראים בישראל מעדיפים ספרים מודפסים על דיגיטליים", גלובס, 11.6.2015, www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001043892

מנגד מציגים משווקי הספרים הדיגיטליים וכאלה שמעדיפים לקרוא בדרך זו שורה של נימוקים התומכים במעבר לטכנולוגיה הדיגיטלית: זמינות ונוחות, יכולת קריאה במכשירי טאבלט, בטלפונים חכמים ובקוראי הספרים האלקטרוניים הייעודיים, חסכון במקום, יחס ידידותי לסביבה, התמצאות נוחה בתוכן הספר, וגם אפשרויות חיפוש מילים, אפשרות סימון משפטים, רישום הערות בשוליים ועוד. סקר "בזק" העלה כי בין המעדיפים ספרים דיגיטליים, הצהירו 34% כי הם מעדיפים זאת בגלל הזמינות והנגישות בכל מקום ובכל מצב, 28% ציינו שדרך זו נוחה יותר, 11.5% אמרו כי הקומפקטיות היא הסיבה להעדפה ו-10.7% ציינו את המחיר הנמוך יותר כסיבה להעדפת הספר הדיגיטלי.⁴⁸ היכולת להגדיל את גודל אותיות הטקסט בעת הקריאה היא בבחינת יתרון חשוב לספר הדיגיטלי, בראש ובראשונה בעבור אנשים מבוגרים או למי שסובלים מבעיות ראייה.

ההיבט הכלכלי

לחוק להגנת הספרות והסופרים בישראל (הוראת שעה), התשע"ג-2013, שנכנס לתקפו בפברואר 2014 הייתה השפעה גם על שוק הספרים הדיגיטליים. על פי סעיף 4 בחוק מוציא לאור רשאי לקבוע מחיר שונה לאותו ספר בגרסה האלקטרונית לעומת הגרסה המודפסת, אך בשני המקרים נאסר עליו לשנות את המחיר עד תום "תקופת ההגנה", הנמשכת שנה וחצי מאז יצאה לאור המהדורה הראשונה של ספר.⁴⁹ פער המחירים בין ספר חדש מודפס למהדורתו הדיגיטלית שונה מהוצאה להוצאה ומספר לספר. כך לדוגמה נמכר עותק דיגיטלי של רב המכר "ההיסטוריה של המחר" מאת יובל נח הררי (הוצאת דביר) ב-49 שקלים, שהם כ-62% ממחירו במהדורה המודפסת (78 שקלים). מחיר המהדורה הדיגיטלית של "השלישי" מאת ישי שריד (הוצאת עם עובד) הוא 37 שקלים, שהם כ-70% ממחיר הספר המודפס (52.20 שקלים), ואילו "בוגד" מאת יונתן דה-שליט (הוצאת כתר) נמכר במהדורה הדיגיטלית ב-38 שקלים שהם כ-55% ממחיר הספר המודפס, 68 שקלים.

החוק צמצם את התחרות במחירי הספרים לא רק בין רשתות הספרים והחנויות העצמאיות, אלא גם בין החנויות המתמחות בספרים דיגיטליים. במכירת ספרים שאינם נמצאים עוד בתקופת ההגנה על פי החוק, חופשיים המו"לים ובעלי החנויות לקבוע מחירים אחרים ואף להעניק ספרים בחינם למצטרפים חדשים.

בהוצאות הספרים הוותיקות מדגישים כי עלות הפקתו של ספר דיגיטלי נמוכה אך במעט מזו של ספר מודפס. אולם עלויות המכירה של עותק דיגיטלי נמוכות בהרבה, הן מבחינת הלוגיסטיקה של ההפצה והן ביכולת לעקוף את רשתות הספרים הגדולות, שזוכות באחוזים ניכרים מההכנסות מספרים מודפסים. עם זאת, כל עוד השוק הדיגיטלי מצומצם כל כך, עיקר המאמץ של ההוצאות מופנה עדיין לספרים המודפסים.

⁴⁸ קריאת ספרים בישראל 2015, בזק, דצמבר 2015, www.bezeq.co.il/gallerypress/23_12_2015,
⁴⁹ חוק להגנת הספרות והסופרים בישראל (הוראת שעה), התשע"ג-2013. www.knesset.gov.il/Laws/Data/law/2407/2407.pdf

ההיבט הטכנולוגי

סוגיות טכנולוגיות מלוות את המעבר מהספר המודפס לדיגיטלי וחלקן משפיעות מאוד על נכונות הקוראים לעבור לעידן הדיגיטלי. הסוגיות הללו נוגעות, בין היתר, למתכונת שאליה "מתורגם" הספר למדיה הדיגיטלית ולמכשיר שבאמצעותו הוא נקרא. ב-2015 נמצאו בשימוש בעיקר שני פורמטים:

א. פורמט ה-PDF (Portable Document Format) שפיתחה חברת Adobe. מו"לים רבים מעדיפים להשתמש בפורמט זה שבו הטקסט נשמר נאמן למקור המודפס ואינו מאפשר שינויים בלתי רצויים בקובץ המקור. חסרונו של פורמט זה הוא בכך שתכולת העמוד קבועה ואינה ניתנת לשינוי גודל וסוג הגופן, גודל שוליים ועוד.⁵⁰

ב. מתכונת EPUB שפותחה כדי לאפשר קריאה של ספרים דיגיטליים באמצעות התקני קצה מסוגים שונים. יתרונה העיקרי הוא בהתאמה ובגמישות לכל גודל מסך ולצורכי הקוראים, ביניהם היכולת להתאים את סוג הגופן וגודלו לצפייה מיטבית. המתכונת מאפשרת בין השאר לבצע בקלות עדכונים בטקסט ובעימוד. מתכונת EPUB3 שאושרה ב-2011 מאפשרת המרה אמינה של טקסטים גם בשפות הנקראות מימין לשמאל.

מתכונת PDF, אף על פי שאינה מאפשרת גמישות מלאה במעבר לטאבלט או לסמארטפון, משמשת כמעט ללא בעיות בספרי עיון דיגיטליים, אך בתחום הקריאה להנאה היא נחשבת מיושנת ולא מתאימה. משום כך הפורמט הנפוץ ביותר כיום לספרים דיגיטליים הוא EPUB3.

בעוד "קינדל" של "אמזון" מופעל בטכנולוגיה סגורה, תקן ה-EPUB פתוח לשימוש חופשי, וכל הוצאה לאור רשאית להמיר ספרים לתקן זה או לפתח אפליקציית קריאה שתתמוך בספרים אלו, כדוגמת Helicon Books Reader.⁵¹

גם לטכנולוגיה של מכשיר הקריאה יש משמעות בכל הקשור לנוחות הקריאה. ה"קינדל" זכה להצלחה רבה בעולם בין היתר הודות לטכנולוגיית ה-E-Ink של המסך שלו. טכנולוגיה זו מתאפיינת בקרינה לא ישירה, נוחות קריאה במגוון תנאי תאורה וצריכת חשמל נמוכה. יתרונות אלה אינם קיימים במצגי LCD, בטאבלטים ובסמארטפונים, המאפשרים תצוגה צבעונית ועשירה, אבל הבהירות שלהם ותדר ההבהוב הקבוע עלולים לעייף את עיני הקוראים, ואפשר שזוהי אחת הסיבות לכך שרבים אינם רואים בפלטפורמות אלה דרך נוחה לקריאת ספרים.

בחלק מהחנויות הדיגיטליות אפשר לרכוש ספר לקריאה בטכנולוגיות שונות, אולם במקרים רבים קריאה כזו אינה אפשרית. כך לדוגמה הספרים הדיגיטליים ב"עברית" אינם ניתנים לקריאה באמצעות "קינדל" או כל מכשיר E-Ink אחר.

⁵⁰ התאמת מערכת החינוך למאה ה-21, משרד החינוך, 9.2.2015, <http://goo.gl/XtlHLs>
⁵¹ רותם סגל ואורי עידן, פוליטיקה של טכנולוגיות בשוק הספרים הדיגיטליים, 8.9.2015, www.heliconbooks.com/?id=blog&postid=ebooks_and_politics_of_technologies

המחלוקת על אבטחת הספר הדיגיטלי

על רקע "תרבות החינם" הרווחת בחלקים נרחבים של הרשת, מעסיקה סוגיית אבטחת המידע את מרבית הגורמים בתעשיית הספרים בכל הקשור לספר הדיגיטלי. האבטחה בתחום זה מיועדת בראש ובראשונה למנוע שיתוף בלתי מורשה של ספרים דיגיטליים באמצעות העתקה והפצה פיראטית ללא תשלום. פעילות כזו עלולה לפגוע בזכויות היוצרים ובהכנסות של המוציאים לאור והיוצרים כאחד. תופעות כאלה, והמאבקים לסכלן, ליוו ומלוות גם את תעשיית המוסיקה, הסרטים והטלוויזיה זה כמה עשורים.

המונח הנפוץ בתחום הדיגיטלי לאבטחת תוכן (וגם חומרה ותוכנה) הוא DRM (Digital Rights Management) – ניהול זכויות דיגיטלי, וכן TPM (Technological Preventive Measures) – אמצעי מניעה טכנולוגיים. אבטחה טכנולוגית מתבצעת בעזרת הצפנת התוכן ונעילתו, ורק לרוכש הספר מועברת הסמכות לפענח את הטקסט המוצפן, במכשיר קצה אחד או יותר, על פי כללי הרכישה. אחת מתוכנות ה-DRM הנפוצות בשוק הספרים וגם בישראל, היא Adobe Content Server.

שיטת אבטחה אחרת, קשיחה פחות, היא זו המכונה "הגנה חברתית" (Social DRM). על עותק הספר שנמכר מוטבע תו זיהוי אישי אלקטרוני, המכונה לעתים גם "אקס ליבריס דיגיטלי", שבו פרטיו של הרוכש. תו הזיהוי מאפשר, במקרה של חשד להפצה פיראטית, לזהות את המקור לכך. בהתייחסות לכך נכללת ההערה הבאה באתר החנות "אינדימדיה": "שימו לב, לרשותכם חמש הורדות של הספר. מעבר לכך, הפצת ספר דיגיטלי ללא רשות מהמחבר או מהוצאת הספרים היא עבירה על חוק זכויות יוצרים. זו עבירה פלילית. בספרים הנמכרים באינדיבוק מוטבע באופן נסתר וגלוי שם הקונה. אנא, שמרו על זכויות היוצרים היקרות ללבנו והימנעו מאי נעימות אישית".⁵²

בישראל, כמו במדינות אחרות, ניצבים זה מול זה שני מחנות בכל הקשור לסוגיית אבטחת הספרים הדיגיטליים. במחנה אחד נמצאים מרבית בעלי הוצאות הספרים המסורתיות ומנהליהן המבקשים למנוע פגיעה בזכויות היוצרים ובהכנסות. מנגד ניצבים מרבית בעלי החנויות המתמחות בספרים דיגיטליים וגורמים העוסקים בזכויות הדיגיטליות של האזרת, בהם איגוד האינטרנט הישראלי, הרואים באבטחה אמצעי שאינו הוגן ואף בלתי יעיל.

בעולם נחקקו בעשורים האחרונים שורה של חוקים המיועדים להגן על זכויות יוצרים בעידן הדיגיטלי, ואף נחתמו אמנות בין-לאומיות בנושא. ב-2012 הוכנה במשרד המשפטים הישראלי הצעת חוק, הקובעת בין היתר כי "לא יעקוף אדם אמצעי הגנה טכנולוגי המגן על יצירה נעולה בלא רשותו של בעל זכות היוצרים באותה יצירה, אם בעת ביצוע הפעולה ידע או היה עליו לדעת כי הוא מבצע עקיפה כאמור וכי העקיפה תוביל להפרת זכות יוצרים ביצירה נעולה".⁵³ להצעות חוק מסוג זה מתנגד, בין היתר, איגוד האינטרנט הישראלי, שקבע ב-2005, כאשר הוכנה גרסה קודמת של הצעת החוק, כי "בשם עקרונות נעלים של הגנה על קניינם הרוחני של היוצרים באו לעולם מנגנונים טכנולוגיים שיעילותם מוטלת בספק ופגיעתם במשתמשים, ביוצרים

⁵² אתר אינדימדיה, <http://goo.gl/pFW7Yx>

⁵³ הצעת תיקון חוק זכויות יוצרים 2012, אתר קשרי מימשל – הצעות חוק, <http://goo.gl/j9Borl>

ובערכים אוניברסליים קשה".⁵⁴ לדברי בעלי הוצאות וחנויות לספרים דיגיטליות אחד החסמים להתפתחות שוק זה בישראל הוא, כלשונו של אחד מהם, "התעקשות ההוצאות הגדולות על DRM".⁵⁵ מרבית הוצאות הספרים הוותיקות מאפשרות למכור את ספריהן הדיגיטליים רק באמצעות חנויות המקפידות על אבטחה מלאה, ולא באלה המציעות "הגנה חברתית" בלבד.

במחקר שנערך בארצות הברית נמצא כי ניכרה עלייה במכירות של ספרים שזכו לפופולריות בין היתר משום שהופצו גם בחינם ללא היתר. על פי אחת ההערכות, לאחר דגימה ראשונית של ספרים המופצים באופן פיראטי, רבים רוכשים אותם בערוצים המוסדרים.⁵⁶ ב-2012 קרא הסופר הברזילאי פאולו קואלו לכל הפיראטים בעולם להתאחד ולהפיץ באופן פיראטי את ספריו. לדבריו מאז שמהדורה דיגיטלית פיראטית של ספרו "האלכימאי" הופצה ברוסיה, מכירות הספר זינקו משמעותית.⁵⁷

סקר שנערך בבריטניה העלה כי שיעור השימוש הפיראטי בספרים דיגיטליים קטן מאוד מזה שבתחומי תרבות ובידור אחרים: 11% מהנשאלים ממשתמשי האינטרנט הודו כי קראו לפחות פעם אחת ספר באופן בלתי חוקי (בלי לשלם עליו כנדרש) בהשוואה ל-25% שצפו כך בסרטים ו-26% שהאזינו למוסיקה.⁵⁸ בישראל אין נתונים על היקף השימוש הפיראטי בספרים דיגיטליים, אך מעריכים שמדובר בתופעה מצומצמת מאוד.

עם זאת, מנהלים בהוצאות הספרים הוותיקות בישראל מדגישים את הצורך להקפיד על אבטחה נאותה, שכן היצירות המודפסות הן נכסים של היוצר ושל המו"ל, וחובת ההוצאה היא להגן על נכסים אלה ולא לאפשר את הפצתם בחינם. מרבית חנויות הספרים הדיגיטליות נאלצות לקבל את הדרישות של הוצאות הספרים לאבטחת DRM מלאה, בעוד ספרים בהוצאות פרטיות קטנות מופצים במקרים רבים ב"הגנה חברתית" בלבד.

הדמוקרטיזציה של ההוצאה לאור

הוצאות הספרים הדיגיטליות פותחות ליוצרים רבים פתח לפרסום שלא היה בעבר, כאשר ההוצאה לאור וההפצה היו בשליטה כמעט בלעדית של הוצאות הספרים המסורתיות. הוצאות אלה אינן ממהרות בדרך כלל לפרסם יצירות ביכורים של סופרים, ומפעילות מנגנוני סינון המבוססים בין היתר על שיקולים עסקיים. כניסתן של הוצאות דיגיטליות עצמאיות לתחום זה בהיקף גדול, בארצות הברית למשל, מוגדרת כ"דמוקרטיזציה של ההוצאה לאור".⁵⁹

⁵⁴ נייר עמדה בעניין מנגנוני הגנה טכנולוגיים על זכויות יוצרים (DRM), תזכיר איגוד האינטרנט הישראלי, 2005, [http://www.isoc.org.il/docs/Israel_Internet_Association_\(ISOC-IL\)_Position_on_DRM.pdf](http://www.isoc.org.il/docs/Israel_Internet_Association_(ISOC-IL)_Position_on_DRM.pdf)

⁵⁵ ראיון עם ירון גולדשטיין, "ימנעו מוכר ספרים ברשת", 9.12.2015.
⁵⁶ Ted Wilson, E-books: the Publishers' dilemma, *Libellarium: journal for the research of writing, books, and cultural heritage institutions*, Vol 8, No 1, (2015) www.libellarium.org/index.php/libellarium/article/view/210/298

⁵⁷ Dan Misener, "E-book piracy may have unexpected benefits for publishers", CBC News, 19.4.2014 <http://www.webcitation.org/6S2w4au8M>
⁵⁸ Alison Flood, Paulo Coelho calls on readers to pirate books, *The Guardian*, 1.2.2012, <http://goo.gl/zZDKst>

⁵⁹ מחקר שנערך ע"י קנטר מדיה עבור ממשלת בריטניה, מרץ-מאי 2015, <https://goo.gl/skG3Uh>, Phil Simon, Democratization of Publishing, Writing, and eBooks, *Huffington Post*, 24.11.2013, <http://goo.gl/hpN6eA>

בהשוואה לספרים המודפסים מעניק הספר הדיגיטלי בדרך כלל נתח גדול יותר מהכנסות המכירה. את יתרונו של הספר הדיגיטלי, לסופרים וגם לקוראים, תמצתה הסופרת אילת סוויצקי, מחברת הטריילוגיה הארוטית "תחרה וצבע" בראשי התיבות זיז"ה – "זול, ידידותי לסביבה, זמין, הוגן. זול לקורא ולסופר. ידידותי לסביבה, לא צריך להסביר, זמין – את קונה והספר אצלך, הוגן – כי התמלוגים שאני אקבל גבוהים פי 5.5 מתמלוגים שאקבל בכל מקום אחר". לדבריה יש זיקה הדוקה בין הוצאת ספר דיגיטלי לבין שימוש נרחב ברשתות החברתיות כדי לקדמו. "פרסמו שני פוסטים כל יום. תגיבו לאנשים. הנתון שהכי חשוב מבחינתכם הוא כמה אנשים מדברים על זה, לא בהכרח מספר הלייקים בעמוד", כתבה סוויצקי, שאף תיארה כמה מאסטרטגיות הפעולה שלה: "הצטרפתי לקבוצות מכל הסוגים ולמדתי לשווק את עצמי בכל אחת מהן – בקבוצות על אמהות סיפרתי איך אני מגשימה את עצמי כאמא וכאישה. בקבוצות על ספרות ארוטית דיברתי על קטעי הסקס בספר".⁶⁰ ספריה יצאו לאור בהוצאת "א(ה) בות", הפועלת מאז 2013, מתמחה בתחום הרומנטי-ארוטי ומפרסמת ספרים מודפסים ודיגיטליים.⁶¹

חלק מחנויות הספרים הדיגיטליים עוסקות גם בהוצאה לאור, הן לשוק הדיגיטלי והן כשלב לקראת פרסום ספר מודפס. "הוצאה לאור דיגיטלית מהווה מעין קדימון לספר המודפס בכמות מסחרית ומופץ לחנויות הספרים", מוסבר באתר "נטבוק". "הפקת ספר בפורמט אלקטרוני מאפשרת למחבר להוציא לאור את כתב ידו בהשקעה נמוכה יחסית, אשר אינה יורדת לטמיון כיוון שמהווה חלק מההשקעה הסופית".⁶² לדברי בעל האתר, משה ראובני, "נטבוק" מעניק למחברים נגישות למערך הניהול של ספריהם וכך הם יכולים לעקוב באופן שוטף אחרי המכירות ולהוסיף קישורים.⁶³

אחד הספרים שהוצאו ב-2015 באופן פרטי וזכו לתפוצה ניכרת היה "הצד שלי", שבו תיאר כתב ערוץ 2 יואב אבן את פרשת מעצרו בשנת 2011 בחשד לאונס, שבסופה נסגר התיק נגדו. כמאה אלף גולשים הורידו את הספר – ככל הידוע מרביתם חינם – ועד תחילת 2016 הגיע מספרם לכ-150,000.⁶⁴

ספרים קוליים

סוגה ייחודית בתחום הספרים הדיגיטליים היא "הספר הקולי" (Audiobook) המכונה גם "הספר המדבר" (Talking book) הקלטה קולית של ספר מודפס על גבי תקליטור או קובץ ממוחשב. הטכנולוגיה של ספרים מוקלטים שימשה בעבר להנגשה של ספרים לכבדי ראייה ולעיוורים, ובישראל עסקה ועוסקת בכך הספרייה המרכזית לעיוורים ולבעלי לקויות למידה מאז ראשית שנות ה-50 של המאה הקודמת. בספרייה אפשר למצוא כ-14,500 ספרים מוקלטים, בהם ספרות יפה, ספרי נוער וספרי עיון ולימוד.⁶⁵ אולם בעידן הדיגיטלי התרחב השימוש בספר הקולי לציבור הרחב, והוא מאפשר לאנשים להיחשף ליצירות ספרותיות בהאזנה, בין היתר בעת נהיגה, פעילות ספורטיבית, לפני השינה ועוד.

⁶⁰ אילת סוויצקי, איך לשווק ספר אלקטרוני, mendele.co.il/?p=45926

⁶¹ אתר אהבות, www.ahavot.com/#/about/c161y

⁶² אתר נטבוק, <http://netbook.co.il/HowDoYouWant.aspx>

⁶³ משה ראובני, 24.11.2015.

⁶⁴ יואב אבן, "הצד שלי", <http://yoaveven.co.il>

⁶⁵ הספרייה המרכזית לעיוורים ובעלי לקויות למידה. www.clfb.org.il/heb/main

בשנים האחרונות החלו מספר קטן של אתרים להציע ספרים כאלה. באחד האתרים העוסקים בסוגה זו, Icast יכולים המעוניינים להאזין לספרים לבחור בין אחד משני מסלולי שימוש ותשלום. האחד הוא האזנה ללא הגבלה אך ללא הורדה של קבצים (סטרימינג) במחיר חודשי, או רכישת ספר להורדה, שאינה מוגבלת בזמן ואינה מחייבת חיבור קבוע לרשת. מחירי הספרים נעים מ-20 שקלים לספר ילדים ועד 50 שקלים לספרי מבוגרים.⁶⁶ גם האוניברסיטה הפתוחה מעמידה לרשות תלמידיה, ובחלק מהמקרים לרשות הציבור הרחב ללא תשלום, עשרות ספרים קוליים.⁶⁷

השאלת ספרים דיגיטליים בספריות

לצד מכירת ספרים דיגיטליים ישנה גם אפשרות, במסגרות שונות, לשאול ספרים דיגיטליים לתקופה מוגבלת. מבצע הפרסום של "בוק" ו"עברית" שהוזכר לעיל אפשר למשתתפים לראשונה לשאול ספרים מתוך כאלפיים ספרים שאינם מוגנים על פי חוק הספרים ולקרוא בהם למשך שנה.

שאלת ספרים מתאפשרת לפי שעה רק בספריות מעטות בישראל. כך לדוגמה מציע מכון גטה, מרכז התרבות של גרמניה, שירות של השאלה דיגיטלית, הכולל ספרים אלקטרוניים, קובצי שמע או מסמכים אלקטרוניים לזמן מוגבל. בתום זמן ההשאלה אי אפשר עוד לפתוח את הקובץ.⁶⁸

השאלת ספרים דיגיטליים בספריות ציבוריות היא נושא המעסיק ספרנים וקוראים בעולם זה שנים אחדות, וההערכה היא שבשנים הקרובות יגבשו גם בישראל המו"לים, הספריות ומשרד התרבות והספורט מתכונת עסקית שתאפשר לקוראים לשאול ספרים דיגיטליים בספריות.

ספרים דיגיטליים בבתי הספר

בשנים האחרונות תכנים וספרי לימוד דיגיטליים הופכים לחלק בלתי נפרד מתשתית התוכן בקרב מערכות חינוך במדינות שונות בעולם. בישראל נערך ב-2011 ניסוי ראשון בכיתה בהוראה באמצעות טאבלטים ומאז הורחבה הטמעת ספרים דיגיטליים במערכת החינוך.⁶⁹ רמת ההטמעה והיקפה שונים מבית ספר אחד למשנהו. חלק מפעילות זו מבוסס על מתכונת המכונה BYOD (Bring your own device). שבמסגרתה נדרשים הורי התלמידים לרכוש מחשב נייד או טאבלט לתלמיד לצורכי למידה, בהם שימוש בספרים דיגיטליים.⁷⁰

במשרד החינוך הוגדר המעבר מטכנולוגיית הדפוס בת מאות השנים לטכנולוגיית המידע והאינטרנט כהזדמנות לבחינת פרדיגמות קיימות ולהרחבת מגוון היכולות והאפשרויות בהנגשת תוכן פדגוגי ולימודי לתלמידים. בעוד ספר הלימוד המודפס מכיל תוכן קבוע, מאפשר קריאת טקסט ותמונות ואינו מאפשר אינטראקציה וחוויה – ספר

⁶⁶ אתר "Icast", <http://books.icast.co.il>

⁶⁷ האוניברסיטה הפתוחה, ספרים קוליים, http://telem.openu.ac.il/content/audio_courses.html

⁶⁸ www.goethe.de/ins/il/lp/kul/ser/only/heindex.htm

⁶⁹ רועי ציפיקי ארד, "ילדי כיתה ז' בבת ים מסמכים שנה עם טאבלט", הארץ, 7.6.2012. <http://www.haaretz.co.il/captain/gadget/1.1726351>

⁷⁰ ירון סקופ, "מתרחבת מחאת הורים נגד טאבלט צמוד לילד בבית הספר", הארץ, 28.6.2015. <http://www.haaretz.co.il/news/education/premium-1.2670154>

הלימוד הדיגיטלי הוא דינמי ורלוונטי, מאפשר הנגשת מדיה עשירה ומספק חוויה אינטראקטיבית ללומד. על פי המשרד, יש לספר הדיגיטלי גם יתרון בריאותי הודות להקטנה ניכרת של משקל תיק התלמיד, וכן יתרון כלכלי, שכן מחיר הספר הדיגיטלי נמוך מזה של המודפס. כל השירותים המתקשבים לבתי הספר, ובכלל זה ספרים דיגיטליים, נכללים באתר "הענן החינוכי" שמפעיל המשרד.⁷¹

משרד החינוך הגביר ב-2015 את פעילותו בתחום הספרים הדיגיטליים, כחלק מתפישה של "פדגוגיה דיגיטלית", ופרסם ביוני מסמך מקיף שכותרתו "התכנית להטמעת פדגוגיה דיגיטלית בלמידה משמעותית".⁷² על פי התכנית שהוצגה לקראת שנת הלימודים תשע"ו היעד הוא שכל תלמיד בחינוך היסודי והעל יסודי, בכיתות ד-ט, ילמד בתחום דעת אחד לפחות באמצעות ספר דיגיטלי או באמצעות מערכי שיעור מתקשבים, ללא רכישת הספר הפיזי. בשונה משימוש בספרי הקריאה הדיגיטליים, מדגישים במשרד החינוך את התועלת הטמונה ביכולת לעדכן את הספרים כדי להתאימם למציאות המשתנה ללא הרף. זאת לצד היכולת להתאים את הליכי הלמידה לשונות שבין התלמידים.⁷³

התקינה הטכנולוגית שנקבעה במשרד קבעה שלוש רמות של ספר לימוד דיגיטלי: רמה א – רמת הכניסה הכוללת הנגשת הספר בטקסט חי עם פונקציונליות בסיסית תוך שמירה על המבנה ועל התוכן המקוריים והמוכרים. רמה ב – רמת המעבר, ובמסגרתה גם הוספת משאבי מדיה ותרגולים אינטראקטיביים, ורמה ג, המוגדרת כ"רמת החזון", שבה הספר הוא אסופה של מרכיבי תוכן המופעלת במערכת לניהול למידה (LMS). בעוד רמות א ו-ב שומרות על המבנה המסורתי של ספר מודפס – כריכה, פרקים, פסקאות וכדומה – הרי שברמה ג משתנה מבנה הספר, ומתאפשרת התאמה מלאה למורה ולתלמידים תוך שימוש ביכולות ניהול למידה מתקדמות.⁷⁴ המשרד פרסם תקן מפורט לספרים דיגיטליים שיותאמו לכל אחת מהרמות הללו.⁷⁵ קטלוג הספרים הדיגיטליים שאישר משרד החינוך כלל בסוף 2015 436 ספרי לימוד דיגיטליים ברמות שונות. בשנת הלימודים בחרו 430 בתי ספר להשתמש בספרים דיגיטליים ברמה הבינונית, ו-201 ברמת הפעילות הדיגיטלית הגבוהה.⁷⁶

ספרים דיגיטליים בהשכלה הגבוהה

שיעור השימוש בספרים דיגיטליים ובחומרים מקוונים אחרים במערכת ההשכלה הגבוהה גבוה יותר מאשר בציבור הרחב, ונעשה בהם שימוש רב היקף בהוראה ובמחקר. סקר שנערך בראשית 2015 באוניברסיטת תל-אביב העלה, בין היתר, כי הרוב המוחלט של הסטודנטים, למעלה מ-90%, השתמשו בשנה שקדמה למחקר לפחות בסוג אחד של משאב אלקטרוני – ספרים, מאגרי מידע או כתבי עת אלקטרוניים. ככל שהלימודים הם לתואר גבוה יותר, כך הסטודנטים משתמשים יותר בספרים אלקטרוניים, וכך

⁷¹ הענן החינוכי, משרד החינוך, <http://sites.education.gov.il/cloud/home/Pages/default.aspx>

⁷² התכנית להטמעת פדגוגיה דיגיטלית בלמידה משמעותית, http://sites.education.gov.il/cloud/home/S_D/Documents/digital_books.pdf

⁷³ התכנית להטמעת פדגוגיה דיגיטלית בלמידה משמעותית, ע' 4, http://sites.education.gov.il/cloud/home/S_D/Documents/digital_books.pdf

⁷⁴ מה זה ספרים דיגיטליים? הענן החינוכי, משרד החינוך, http://sites.education.gov.il/cloud/home/S_D/Pages/maze_sfrim_digitaliim.aspx

⁷⁵ תקנים והנחיות למימוש רמות טכנולוגיות שונות בפיתוח ספר לימוד דיגיטלי, הענן החינוכי, משרד החינוך, <http://goo.gl/lbs67c>

⁷⁶ ד"ר עופר רימון מנהל המינהל למדע וטכנולוגיה, משרד החינוך, 22.2.2016.

גם חברי הסגל האקדמי. רוב הסטודנטים נוהגים לקרוא ספרים אלקטרוניים ישירות מהמסך, באמצעות מחשב, טאבלט או סמארטפון (58%), והאחרים מדפיסים את החומר לשם קריאתו. רוב הנשאלים – 82% מהסטודנטים ו-87% מאנשי הסגל – ציינו את יכולת ההורדה של קבצים למכשיר האישי שלהם כיתרון החשוב ביותר בשימוש במשאבים האלקטרוניים, לצד כלי החיפוש, כלי עבודה על הטקסט ואפשרות הדפסה. 16% מהסטודנטים ו-24% מאנשי הסגל ציינו כי חוויית הקריאה בספרים אלקטרוניים קשה, לא נעימה, לא נוחה, מעייפת, אטית, ומקשה על הריכוז.⁷⁷

המוסד האקדמי המתקדם בישראל בתחום שימושי הספרים דיגיטליים בתכנית הלימודים הוא האוניברסיטה הפתוחה. בשנת הלימודית תשע"ו קיבלו סטודנטים בכ-200 מתוך כ-700 הקורסים הנלמדים באוניברסיטה הפתוחה גם מהדורות דיגיטליות של ספרי הלימוד המודפסים. במקביל הוצאו לאור עד עתה באוניברסיטה שלושה ספרים במתכונת הכוללת במקביל מהדורה דיגיטלית ומהדורה מודפסת, שבה קישורים באמצעות קוד QR לסרטונים מהאינטרנט. האוניברסיטה ממשיכה להפיק ספרים מודפסים, בין היתר על רקע בדיקות שהעלו שזוהי שיטת הלימוד המועדפת על מרבית הסטודנטים.

האוניברסיטה הפתוחה הגיעה לפני שנים אחדות להסכם עם חברת גוגל, על שילוב ספרי האוניברסיטה במיזם הספרים המקוונים Google Books. על פי ההסכם מתאפשר לקוראים באמצעות Google Books להיחשף ברשת, ללא תשלום, לכ-30 אחוז מתוכן כל אחד מהספרים. במקביל יש במיזם הפניה ל"למדא", חנות הספרים של האוניברסיטה, שבה אפשר לרכוש את הספר המודפס. כך נוצל המיזם של Google, שבוצע תחילה ללא היתר ותוך הפרת זכויות היוצרים, ככלי שיווקי חשוב של ספרי האוניברסיטה.⁷⁸

מיזמים בולטים של ספרות דיגיטלית בישראל⁷⁹

פרויקט בן-יהודה: מיזם התנדבותי שפועל מאז שנת 1999, ועוסק ביצירת מהדורות אלקטרוניות של נכסי הספרות העברית וריכוזן באתר אינטרנט לטובת הציבור, חינוך וחופשי לשימוש. באתר מובטח כי "לעולם לא יידרש תשלום תמורת השימוש במאגר, ולא תוצגנה פרסומות בדפי האתר". לדברי עורכי הפרויקט נשמרת בו הקפדה יתרה בנושא זכויות היוצרים, ובפרויקט נכללות רק יצירות שהן ברשות הציבור לפי חוק זכויות יוצרים, או יצירות שבעלי הזכויות התירו את השימוש בהן באתר.⁸⁰

כותר: ספרייה מקוונת למנויים הפועלת במסגרת מט"ח, המרכז לטכנולוגיה חינוכית, בשיתוף עם הוצאות ספרים רבות. הספרייה כוללת ספרי עיון, אנציקלופדיות, כתבי עת ועוד בנושאי ארץ ישראל, תרבות ישראל, מקרא, היסטוריה, חינוך, סוציולוגיה ונושאים נוספים במדעי הרוח והחברה. מנויים יכולים להוסיף פתקיות ולרשום הערות בעמודים הרצויים, להעתיק ולהדפיס עמודים, ליצור מדף אישי ועוד.⁸¹ מט"ח

⁷⁷ טלי רוזנבלט-פורת ומור כהן-רז, סקר ספרים אלקטרוניים בספרייה המרכזית, בלוג הספריות של אוניברסיטת תל-אביב, 23.6.2015. <http://libraries-blog.tau.ac.il/?p=11692>

⁷⁸ שיחה עם אמיר וינר, ראש היחידה לחומרי לימוד אינטראקטיביים, שמ"ס, האוניברסיטה הפתוחה, 21.2.2016.

⁷⁹ רשימה חלקית. קישורים למקורות נוספים בתחום היהדות – בבלוג "ספרנים" של איגוד ספרי יהדות, בכתובת:

<http://goo.gl/dpxsuF>

⁸⁰ פרויקט בן-יהודה: www.benyehuda.org/h_faq.html

⁸¹ כותר: <http://www.kotar.co.il/Misc/About.aspx>

מפעילה גם את "הילקוט הדיגיטלי" הכולל את "אופק", "אופק על-יסודי" ו"כותר ספרי לימוד", המאפשרים בין היתר נגישות לחומרי לימוד ולספרים במגוון רחב של תחומי ידע, ובכלל זה בערבית, לתלמידים ולמורים. ספרי הלימוד בחלק מהמקצועות מאפשרים גם קריינות של הטקסט, הכוללת הדגשה של המשפט המוקרא, בחירה בין קול גברי לנשי ובין שלוש מהירויות הקראה.⁸²

פא"ר – פתיחת אוצרות רוח באוניברסיטה הפתוחה: פורטל המאפשר גישה חופשית לעשרות ספרי לימוד אקדמיים בפורמט דיגיטלי, רובם בעברית ומקצתם ברוסית, בערבית ובאנגלית, ובהם גם ספרים בגרסה קולית. הוקם כחלק מהמגמה המתפשטת בעולם לפתיחת חומרי למידה אקדמיים לציבור הרחב.⁸³

פרויקט השו"ת המקוון: מאגר מקוון הכולל ספרי שו"ת, תנ"ך, תלמוד בבלי ותלמוד ירושלמי ומפרשיהם, מדרש, ספר הזוהר, ספרי פסיקת הלכה (רמב"ם, טור, שולחן-ערוך), אנציקלופדיה תלמודית וספרי הגות מכל תחומי היהדות. פיתוח הפרויקט החל ב-1963 במכון וייצמן והועבר לאחר מכן לאוניברסיטת בר אילן. גרסה ראשונה של פרויקט השו"ת על גבי תקליטור הושקה ב-1992, והגרסה המקוונת של המאגר – בשנת 2007. הפרויקט זכה בשנת תשס"ז בפרס ישראל לספרות תורנית.

ספרית חב"ד: מיזם של תנועת חב"ד, המכיל יותר מ-50,000 ספרים תורניים סרוקים של תנועת חב"ד וכן חיבורים היסטוריים וספרים אחרים מארון הספרים.

מאגר הספרים הסרוקים בספרייה הלאומית: פרויקט הכולל סריקות של אוסף הספרים הנדירים של הספרייה, ומיועד לאפשר גישה חופשית לציבור בארץ ובעולם, וכן להבטיח שימור הספרים לאורך זמן. האוסף כלל בין היתר ספרים מימי ראשית הדפוס במאה ה-15 עד למאה ה-20.

⁸² כותר ספרי לימוד : <http://www.school.kotar.co.il>
⁸³ פורטל פא"ר : <http://openbooks.openu.ac.il/#/about>